JOURNAL OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH
Volume 4, Issue 6, July- August 2026 Online ISSN: 3030-3508
https://spaceknowladge.com

BOLA TOMONIDAN TIL BIRLIKLARI O‘ZLASHTIRILISHINING LINGVOPSIXOLOGIK ASPEKT BILAN BOG‘LIQLIGI

Marjona Anvar qizi BOZOROVA,
NIU 70230101 – Lingvistika (O‘zbek tili) mutaxassisligi 1-kurs magistranti
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-6699-9404
Science ID:MNV-0826-0016

MAQOLA MALUMOTI

MAQOLA TARIXI:
Received:10.07.2026
Revised: 11.08.2026
Accepted:12.08.2026

KALIT SO’ZLAR:
lingvopsixologiya, psixolingvistika, til birliklari, kognitiv rivojlanish..

ANNOTATSIYA:

Mazkur maqolada bola tomonidan til birliklarining o‘zlashtirilishi lingvopsixologik yondashuv hamda kognitiv mexanizmlar va neyrolingvistik omillar bilan o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilinadi. Bolaning nutq egallash jarayonida unga ta’sir ko‘rsatuvchi muloqot shakllari namunalar asosida ochib berildi. Bola nutqida til darajalarining, ya’ni fonetik-fonematik, leksik-semantik, morfologik va sintaktik bosqichma-bosqich shakllanishi, xususan, egotsentrik nutq kabi lingvopsixologik hodisalar bola auditoriyasi matnlari misolida atroflicha yoritildi.

Kirish. Bola tomonidan til birliklarining o‘zlashtirilishi — bu faqatgina mexanik takrorlash yoki taqlid jarayoni emas, balki murakkab **lingvopsixologik** hodisa hisoblanadi. Bu jarayonda bolaning ruhiy rivojlanishi, kognitiv qobiliyatlari va til tizimining ichki qonuniyatlari o‘zaro hamkorlikda ishlaydi.

Bola tili o‘zlashtirishi bo‘yicha dunyo psixolingvistika va lingvopsixologiya fanida bir qancha fundamental yondashuvlar hamda bosqichlar mavjud.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bola tilni qanday egallashi bo‘yicha uchta asosiy ilmiy oqim mavjud: Noam Xomskiy[46] nazariyasiga ko‘ra, inson miyasida tug‘ilishidanoq tilni o‘zlashtirish moslamasi deb ataluvchi tug‘ma biologik mexanizm bo‘ladi. Bola atrofidagi til signallarini qabul qilib, ichki universal grammatika asosida o‘z ona tilining qoidalarini avtomatik ravishda shakllantiradi.

Noam Xomskiyning nativistik nazariyasi generativ, ya’ni ijodiy lingvistika va psixolingvistikaning poydevori hisoblanadi. Xomskiy til egallash jarayonini oddiy taqlid yoki tashqi muhitning ta’siri bilan tushuntirib bo‘lmasligini isbotlash uchun bir qancha muhitga bog‘liq bo‘lmagan ichki mexanizmlar va fundamental gipotezalarni ilgari surgan.

[46] Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press. – 251 p..

Xomskiyning ta’kidlashicha, bola eshitadigan tashqi nutqiy muhit ko'pincha tartibsiz, grammatik xatolarga boy va tugallanmagan jumlalardan iborat bo'ladi. Shunga qaramay, bola qisqa vaqt ichida ushbu “shovqinli” va yetarsiz ma'lumotlar ichidan to'g'ri, murakkab grammatik qoidalarni ajratib oladi va mukammal gaplar tuzadi. Bu holat miyada tug'ma tayyor struktura mavjudligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tavsiflash, tasniflash, qiyoslash, gap bo‘laklari metodi, qiyosiy-tarixiy va diskursiv tahlil usullaridan foydalangan holda bola tomonidan til birliklari o‘zlashtirilishining lingvopsixologik aspekt bilan bog‘liqligi o‘rganildi va amaliy jihatdan tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Bola til darajalarini, ya’ni fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis kabilarni muayyan ruhiy va fiziologik bosqichlarda o‘zlashtiradi:

- G‘uldirash va vaqillash (0–1 yosh): Dastlab bola universal tovushlarni chiqaradi. 6-8 oylikdan boshlab faqat o‘z ona tilisiga xos bo‘lgan fonemalarni ajrata boshlaydi.
- Fonematik eshitish: Bola tovushlarni talaffuz qilishdan oldin ularni ma'no jihatdan farqlashni, masalan, b va p tovushlari o‘rganadi. Bunga lingvopsixologiyada akustik perseptual tayyorgarlik deyiladi.
- Golofraza bosqichi (1–1.5 yosh): Bola bitta so‘z orqali butun bir fikrni yoki vaziyatni ifodalaydi. Masalan, "Suv" so‘zi "Men suv ichmoqchiman", "Suv to‘kildi" yoki "Suvni ber" degan ma'nolarni anglatishi mumkin.
- Leksik portlash (1.5–2 yosh): Bolaning so‘z boyligi keskin ortadi. Bunda overextension over-generallashuv hodisasi kuzatiladi: bola ma'lum bir belgiga tayangan holda so‘z ma'nosini oshirib yuboradi. Masalan, barcha to‘rt oyoqli hayvonlarni "vov-vov" yoki "mushuk" deb ataydi.
- Toraytirib tushunish: So‘zni faqat bitta aniq obyektga nisbatan qo‘llash Masalan, "koptok" deyilganda faqat o‘zining qizil koptogini tushunadi.

Bundan tashqari, bola til tizimidagi qoidalarni anglab etgach, ularni istisnolarga ham me'yordan ortiq qo‘llay boshlaydi. Bu holat bolaning tildagi qoidalarni mexanik yodlamasdan, balki ularning mantiqiy modelini yaratayotganidan dalolat beradi.[47]

Bola qoidalarni nazariy bilmaydi, lekin miyadagi analogiya mexanizmi orqali yangi so‘z va shakllarni yasaydi, masalan, eshitmagan so‘zini mavjud grammatik qolipga solib qo‘llashi mumkin.

Ma’lumki, lingvopsixologiyada nutqning rivojlanishi muloqot ehtiyoji bilan bog‘lanadi. Kattalarning emotsional munosabati bolada lingvistik faollikni oshiruvchi asosiy drayver hisoblanadi. Taxminan 3–7 yosh oralig‘ida bolada egotsentrik nutq (o‘zi bilan o‘zi baland ovozda gaplashish) kuzatiladi. Bu nutq keyinchalik ichki nutqqa, ya’ni bolaning fikrlash mexanizmiga aylanadi.

[47] Pinker, S. Words and Rules: The Ingredients of Language. – New York: Basic Books, 1999. – P. 192–210.

Bola tilni tayyor matnlarni yodlash orqali emas, balki muhitdagi gipotezalarni sinash va shakllantirish orqali o‘zlashtiradi.[48]

Nutqiy nuqsonlar yoki til o‘zlashtirishdagi kechikishlar ko‘pincha faqat nutq apparati bilan emas, balki fonematik idrok, kognitiv jarayonlar hamda emotsional-muhit omillari bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi.

Masalan, bola nutqida “Darakti” (daraxtni), “Toshka” (Toshkentga), “Aka” / “Aqa” (Aka) kabi so‘zlar qo‘llaniladi. O‘zbek tiliga xos bo‘lgan ba’zi sirg‘aluvchi, portlovchi va bo‘g‘iz tovushlarini o‘zlashtirishda bolaning talaffuz apparati va fonematik idroki o‘rtasida asinxronlik, ya’ni mos kelmaslik kuzatiladi. Bola miyasida akustik obraz shakllanib bo‘lgan, biroq artikulatsion apparat murakkab bo‘g‘iz va chuqur til orqasi tovushlarini (masalan, X, Q, G‘) talaffuz qilishga hali tayyor emas. Miya talaffuz jihatidan murakkab hisoblangan tovushni o‘ziga yaqin va osonroq portlovchi tovush (K, T) bilan almashtiradi va shu tariqa artikulatsion yengillashtirish mexanizmi ishga tushadi.[49]

"– Doshqazan bormi, amma? – deyman.

– Boshingni yegur, doshqazan nimasi? Qozon degin...

– O‘zi kattakon-ku, osh ham ko‘p sig‘adi, shunga doshqazan deyman-da..."[50]

Parchada bolalarga xos subyektiv so‘z yasalish hodisasi va obyekt hajmiga qarab so‘z ma’nosini kengaytirish holati ko‘rinadi. Bola miyasida “Tosh / Dosh” birligi kattalik va mustahkamlik semasini beradi. U kattalarning tayyor “Katta qozon” birikmasini emas, o‘zining kognitiv idrokiga tayanib, yangi “doshqazan” leksik birligini sintez qilmoqda.

“– Dadam qani? – so‘radi kichkina Tursunoy mo‘ltillab.

– Dadang ishga ketdi, qizim.

– Menga moshinka olib keladimi? O‘sha ko‘chadagi katta mototsikadan olib bersin...”[51]

Ushbu parchada nutqni tushunishni yengillashtirish hodisasi yuzaga keladi.

Bu o‘rinda bola o‘zi uchun talaffuzi murakkab bo‘lgan “Mototsikl” so‘zidagi ketma-ket kelgan undoshlarni (-kl) o‘zbek tili artikulatsiyasiga moslab “-ka” shakliga o‘zgartirmoqda “mototsika” tarzida. Bu lingvopsixologiyada perseptual-artikulatsion moslashuv deyiladi: bola so‘zni to‘liq eshitadi va tushunadi, lekin ijro bosqichida talaffuz apparati yengilroq variantni tanlaydi.

Bundan tashqari, bola nutqida morfologik tushirilish hodisasi ham yuzaga keladi.

“– Onasi, qara, kichkina Mo‘min nima deyapti?

– “Nona!” deb non so‘rayapti-da... Qo‘liga tutqazmasang, hozir yig‘ini boshlaydi.”[52]

Ushbu keltirilgan parchani tahlil qiladigan bo‘lsak, parchada fonematik soddalashtirish jarayoni yuzaga keladi:

[48] Cazden, C. B. Child Language and Education. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972. – P. 112–125.
[49] Smith, N. V. The Acquisition of Phonology: A Case Study. – Cambridge: Cambridge University Press, 1973. – P. 142–155.
[50] G‘ulom, G‘. Shum bola: Qissa. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – B. 42.
[51] Said Ahmad. Ufq: Trilogiya. – Toshkent: Sharq, 2015. – B. 118.
[52] Oybek. Bolalik: Qissa. – Toshkent: Yozuvchi, 2002. – B. 15.

Masalan, 1.5–2 yoshli bola “Non” so‘zini takrorlash va oxiriga unli orttirish orqali “Nona” shaklida qo‘llayapti. Birgina so‘z ortida butun bir sintaktik imkoniyat, ya’ni bola tomonidan “Menga non bering, men och qoldim” fikrini nazarda tutish yashiringan. Bu davrda nutqiy muloqotda lisoniy vositalardan ko‘ra emotsional va situativ konteks yetakchilik qiladi.

Xulosa va takliflar. Bola tomonidan til birliklarining o‘zlashtirilishi shunchaki tashqi nutqiy mualliflarga taqlid qilish yoki tayyor lingvistik shakllarni mexanik yodlash jarayoni emas, balki murakkab lingvopsixologik hamda kognitiv-metabolik hodisadir.

Barcha til sathi birliklari - fonema, morfema, leksika, sintaksis kabilar bolaning ruhiyati va artikulatsion apparatining yetilish darajasiga qat’iy bo‘ysungan holda bosqichma-bosqich egallanadi.

Xulosa qilib aytganda, bola tilini o‘zlashtirishining lingvopsixologik qonuniyatlarini o‘rganish nafaqat nazariy tilshunoslik va psixolingvistika uchun, balki logopediya, bolalar psixologiyasi hamda lingvodidaktika yo‘nalishlarida nutqiy kechikishlar va nuqsonlarni o‘z vaqtida tashxislash hamda bartaraf etishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Cazden, C. B. Child Language and Education. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972. – P. 112–125.
2. Chomsky, N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge, MA: MIT Press, 1965. – 251 p.
3. G‘ulom, G‘. Shum bola: Qissa. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – B. 42.
4. Oybek. Bolalik: Qissa. – Toshkent: Yozuvchi, 2002. – B. 15.
5. Pinker, S. Words and Rules: The Ingredients of Language. – New York: Basic Books, 1999. – P. 192–210.
6. Said Ahmad. Ufq: Trilogiya. – Toshkent: Sharq, 2015. – B. 118.
7. Smith, N. V. The Acquisition of Phonology: A Case Study. – Cambridge: Cambridge University Press, 1973. – P. 142–155.